

Địa chí Việt Nam trong cái nhìn tham chiếu với bách khoa toàn thư

Nguyễn Huy Bình^(*)

Tóm tắt: Lịch sử dân tộc đã từng ghi nhận thể loại địa chí với khá nhiều công trình lớn. Đây là một loại sách ghi chép và tổng kết những kiến thức, hiểu biết về vốn tri thức bách khoa. Các công trình địa chí phản ánh trí tuệ, tài năng của người biên soạn và cũng thể hiện bao quát các tri thức đương thời. Với những giá trị có được, địa chí gợi điểm nhìn tham chiếu và mang đến bài học kinh nghiệm đối với việc biên soạn bách khoa toàn thư. Bài viết đề cập đến cái nhìn tham chiếu giữa địa chí và bách khoa toàn thư về mặt bản chất, loại hình, đặc trưng, nguyên tắc biên soạn.

Từ khóa: Địa chí, Nhìn tham chiếu, Bách khoa toàn thư

Abstract: Monography, a genre of books which summarizes encyclopedic knowledge and comprehension of a single subject, affirms its presence in the Vietnamese history with quite a number of great works. Each work not only presents its compiler's mind and talents but is also inclusive of common knowledge in those times. These values enable monographs to suggest a reference point and a lesson for the compilation of encyclopedias. The paper refers to the reference point between monography and encyclopedia in terms of nature, type, characteristics and compilation principles.

Keywords: Monography, Reference Point, Encyclopedia

Lời mở

Việt Nam có truyền thống biên soạn các công trình địa chí suốt từ các vương triều phong kiến cho đến tận ngày nay. Địa chí đã trở thành phương tiện lưu giữ thông tin tri thức của vùng miền và địa phương, phản ánh tri thức lịch sử, địa lý, văn hóa của dân tộc. Việc biên soạn các công trình địa chí cũng để lại quan điểm học thuật, tư

tưởng, phương pháp và mô hình theo tính chất của loại hình. Hiện nay ở nước ta đang hình thành một nền bách khoa toàn thư, đặc biệt là việc tiến hành biên soạn bộ *Bách khoa toàn thư Việt Nam* - Bộ sách tổng hợp hệ thống tri thức theo các ngành khoa học. Các công trình địa chí của dân tộc có thể mang lại giá trị tham khảo và ứng dụng cho việc biên soạn bách khoa toàn thư. Về mặt nội dung, sách địa chí ghi chép một cách tổng thể các lĩnh vực về tự nhiên, con người, xã hội, văn hóa diễn ra trong đời sống của cộng đồng; về mặt hình thức, sách địa chí

^(*) TS., Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam; Email: huybinhvvh@gmail.com

thường được viết dưới bút pháp dễ đọc, dễ hiểu, văn phong giản dị, chính xác, cô đọng và khách quan; về *chức năng*, sách địa chí cung cấp các thông tin tri thức và trở thành công cụ phục vụ cho sự hiểu biết, nâng cao dân trí và giáo dục, v.v... Với tất cả những đặc điểm trên, có thể nhìn nhận các công trình địa chí Việt Nam trong cái nhìn tham chiếu với bách khoa toàn thư như sau.

1. Nhìn từ bản chất thể loại

Địa chí theo nghĩa gốc có thể hiểu: *địa* là đất, một khu vực trên mặt đất, miền, nơi chốn, địa phương; *chí* là ghi lấy, bài văn chép, sách biên chép của sự vật, ghi chép. *Địa chí* là sách biên chép dân phong, sản vật, địa thể các địa phương (Đào Duy Anh, 2009). Ở một số cuốn từ điển khác, *địa chí* được định nghĩa là “sách viết về địa dư; phạm là phương vực, sơn xuyên, phong tục, sản vật đều được ghi chép” (*Từ điển Từ nguyên*) hay “sách ghi rõ các mặt địa hình, khí hậu, dân cư, chính trị, sản vật, giao thông của một quốc gia, một khu vực thì gọi là địa chí” (*Từ điển Từ Hải*). Dưới thời phong kiến, khái niệm “dư địa chí” được dùng phổ biến, đó là tên gọi một loại sách ghi chép tổng hợp trong thư tịch cổ của người xưa. Dư địa chí thực chất là loại sách ghi chép tổng hợp về địa lý, lịch sử, phong tục, sản vật, nhân vật, v.v... của một địa danh, địa phương cụ thể; hoặc rộng hơn là cả một quốc gia (Theo: Trần Nghĩa, https://www.quangngai.gov.vn/userfiles/file/dudiachiquangngai/PHANMO_DAU/TONG_LUAN.htm).

Các công trình địa chí xuất phát từ việc ghi chép sự vật, hiện tượng của các vùng miền, địa phương một cách khách quan, cô đọng nhằm phác họa một bức tranh toàn diện về những không gian địa lý mà các soạn giả quan tâm. Trên cơ sở quan sát, điều tra, thống kê, phân loại các kiến thức cơ bản

về địa phương, vùng đất và quốc gia, các soạn giả đã ghi chép, khảo tả và hệ thống hóa thông tin tri thức theo địa phương và chuyên ngành. Địa chí vừa là sản phẩm văn hóa, vừa là phương tiện lưu giữ văn hóa. Các công trình địa chí đã trở thành chủ thể chứa đựng giá trị nhiều mặt của cuộc sống, mang đến nhận thức một cách sâu sắc về các vùng miền và địa phương. Việc tiếp thu tri thức và kinh nghiệm biên soạn các công trình địa chí ở nước ta từ cổ đại đến ngày nay sẽ giúp cho việc hệ thống hóa tri thức trong từng chuyên ngành để đảm bảo cung cấp hệ thống thông tin tri thức trong việc xây dựng bảng mục từ và cấu trúc mục từ bách khoa toàn thư. Quan điểm và phương pháp biên soạn các công trình địa chí cũng để lại bài học kinh nghiệm cho việc biên soạn bách khoa toàn thư hiện nay.

Lịch sử thư tịch dân tộc đã từng ghi nhận thể loại địa chí với khá nhiều công trình lớn cả về quy mô và tầm vóc. Các sách địa chí đã từng phát huy tác dụng đặc biệt to lớn trong suốt quá trình giữ nước của người Việt Nam, là những tư liệu quan trọng để chứng minh lãnh thổ của quốc gia, dân tộc về phương diện pháp lý, bảo vệ chủ quyền của đất nước. Địa chí trao truyền cho các thế hệ đời sau những tri thức to lớn của cha ông, những giá trị văn hóa tinh thần ngàn đời của dân tộc để bảo tồn và phát huy. Cũng giống như bách khoa toàn thư, nhiều bộ sách dư địa chí đóng vai trò là cẩm nang tri thức về nhiều lĩnh vực của dân tộc, nó vừa có chức năng lưu giữ những giá trị truyền thống, vừa cung cấp thông tin về các lĩnh vực như văn hóa, lịch sử, địa lý, quân sự, v.v... Các công trình địa chí và bách khoa toàn thư giúp nhận thức các góc độ khác nhau của cuộc sống, nhận thức về quá khứ hào hùng và đầy biến động của quốc gia, dân tộc. Vì thế, ngoài giá trị khoa học,

các bộ sách địa chí và bách khoa toàn thư còn mang giá trị tư tưởng, tinh thần tự hào dân tộc và quan điểm về sự phát triển xã hội, đó là những điều đã được đa số nhà soạn giả ý thức một cách rõ ràng.

Bách khoa toàn thư là công trình khoa học có nhiệm vụ hệ thống hóa tri thức của loài người ở một thời đại nhất định và có chức năng làm công cụ tra cứu, giáo dục cho cộng đồng, giúp tìm kiếm thông tin tri thức về một vùng miền, một quốc gia, một dân tộc nhằm tạo điều kiện cho việc tự học, tự nghiên cứu nâng cao trình độ. Chính vì vậy, việc tìm kiếm các thông tin tri thức từ các nguồn tài liệu khác nhau để giúp hệ thống hóa kho tàng tư liệu phục vụ cho việc biên soạn bách khoa toàn thư đã trở nên cấp thiết, các công trình địa chí có thể cung cấp nguồn tư liệu này một cách thiết thực cũng như có thể gợi điểm nhìn tham chiếu và những kinh nghiệm biên soạn cho việc hình thành các công trình bách khoa thư hiện đại. Bộ *Bách khoa toàn thư Việt Nam* đang được tổ chức biên soạn hiện nay hứa hẹn trở thành công cụ đắc dụng trong việc lưu giữ và phát huy các giá trị, tinh hoa tri thức của quốc gia dân tộc, hướng đến giới thiệu một cách toàn diện, hệ thống, chuẩn xác những tri thức cơ bản nhất về đất nước, con người, lịch sử xã hội, văn hóa, khoa học, kỹ thuật, công nghệ Việt Nam xưa và nay.

2. Nhìn từ góc độ loại hình

Địa chí Việt Nam mang tính đặc thù của thể loại, nhìn từ góc độ địa dư có thể phân chia địa chí thành *quốc chí* và *địa phương chí*. Thực chất *quốc chí* là địa chí quốc gia, đây là loại sách lớn cả về quy mô và dung lượng. Sách quốc chí ghi chép và phản ánh mọi mặt trong một quốc gia, phản ánh một cách tương đối toàn diện về các vùng miền, địa phương trên cả nước.

Trong đó, nội dung chủ yếu là địa lý và lịch sử, tiêu biểu như: *Dư địa chí* của Nguyễn Trãi (thế kỷ XV), *Đại Nam nhất thống chí* của Quốc sử quán triều Nguyễn (thế kỷ XIX), *Lịch triều hiến chương loại chí, Hoàng Việt dư địa chí* của Phan Huy Chú (thế kỷ XIX), *Đại Việt địa dư toàn biên* do Nguyễn Văn Siêu và Bùi Quỹ soạn dưới thời Tự Đức, v.v...

Một số sách quốc chí được biên soạn theo lệnh của vua chúa, triều đình; một số khác do những vị quan lại trong triều hoặc những nhà văn hóa có niềm đam mê biên soạn. Do các công trình quốc chí có quy mô lớn nên việc tổ chức biên soạn các công trình này thường mang tầm quốc gia. Điều này tương ứng với việc biên soạn bộ bách khoa toàn thư ở Việt Nam hiện nay, đó là một công trình lớn, được Chính phủ tổ chức thực hiện.

Địa phương chí là loại địa chí ghi chép về địa phương và vùng miền cụ thể, như: địa chí tỉnh, địa chí phủ, địa chí huyện, địa chí xã. Các công trình địa phương chí ở Việt Nam cũng đã có một quá trình hình thành và phát triển lâu dài, tiêu biểu ở thời phong kiến phải kể đến: *Ô châu cận lục* của Dương Văn An, *Nghệ An ký* của Bùi Dương Lịch (thế kỷ XVIII), *Gia Định thành thông chí* của Trịnh Hoài Đức (đầu thế kỷ XIX), *Địa dư huyện Cẩm Giàng* của Ngô Vi Liên (thế kỷ XX), v.v... Từ cuối thế kỷ XX đến nay, các công trình địa chí tỉnh đã xuất hiện phổ biến, tiêu biểu như: *Địa chí Hà Bắc* (1982), *Địa chí Vĩnh Phú - Văn hóa dân gian vùng đất tổ* (1986), *Địa chí văn hóa dân gian Thăng Long - Đông Đô - Hà Nội* (1991), *Địa chí Bến Tre* (1991), *Địa chí văn hóa dân gian Nghệ Tĩnh* (1995), *Địa chí Lạng Sơn* (1999), v.v... Cho đến nay, hầu hết các tỉnh, thành trên cả nước đã có công trình địa chí. Các công trình này cung

cấp thông tin tri thức của các địa phương theo các chủ đề khác nhau, trong đó những vấn đề về lịch sử, địa lý, kinh tế, văn hóa, chính trị đã được phục dựng khái quát và chân thực. Đây là những tư liệu mà nhà biên soạn bách khoa toàn thư không thể bỏ qua trong quá trình biên soạn từng mục từ cụ thể.

Các công trình địa chí ở Việt Nam được biên soạn trên cơ sở quan sát, ghi chép về các địa phương khác nhau. Vì vậy, địa chí chứa đựng những tri thức cơ bản, khái quát về vùng đất, cung cấp thông tin về nhiều mặt của các địa phương, như địa lý, lịch sử, kinh tế, văn hóa, môi trường tự nhiên, xã hội, lối ứng xử, tri thức dân gian, v.v... Mỗi công trình địa chí gắn với một địa danh, vùng đất, có thể đó là không gian rộng lớn tầm quốc gia, hay là không gian tỉnh, thành phố, huyện, xã, v.v... Đây đều là những công trình khảo tả, thống kê, phân loại các tri thức của địa phương để hình thành một bộ sách có nhiều tri thức khác nhau về các vùng miền, địa phương, giúp cho đối tượng tiếp nhận có thể tiếp nhận được những thông tin tri thức một cách toàn diện và cụ thể. Nhà nghiên cứu Bùi Văn Vượng nhận định: “Dù là quốc chí hay địa phương chí (vùng chí, tỉnh chí, huyện chí, xã chí) thì nội dung chủ yếu của loại sách này là ghi chép vị trí địa lý, đất đai, sông núi, đường đi, khí hậu, sản vật, di tích lịch sử văn hóa, phong tục, nhân vật, v.v... của mỗi địa phương, với những biến đổi địa lý, địa danh qua các thời. Thường thì ghi chép ấy rất cụ thể, chi tiết, có hệ thống. Do tính chất đa dạng, phong phú của đất nước, của từng địa phương mà sách địa chí có nội dung rất đa dạng, phong phú” (Theo: Nhiều tác giả, Tập 1, 2012: 15). Nhận định này cho thấy những nét đặc trưng trong việc cung cấp thông tin tri thức

của hai loại hình địa chí ở nước ta là *quốc chí* và *địa phương chí*. Đây cũng là những thuộc tính cơ bản mà các công trình bách khoa thư cần hướng đến.

Bách khoa thư với tính chất là một pho sách học, đã trở thành công trình hướng đến mục đích trình bày nội dung khoa học cơ bản cùng lịch sử ra đời của những thuật ngữ, khái niệm, phạm trù cơ bản, phương pháp chính, trường phái chủ yếu, v.v... của các ngành khoa học, kỹ thuật, văn hóa, nghệ thuật. Bên cạnh đó, bách khoa thư còn trình bày cả những tri thức về thế giới tự nhiên, xã hội và con người. Nhìn từ góc độ loại hình, có bách khoa thư tổng hợp nhiều ngành, có bách khoa thư ngành trình bày tri thức về một ngành hay một bộ phận tri thức chuyên ngành, bách khoa thư địa phương, bách khoa thư theo lứa tuổi và giới tính. Việc xây dựng bộ *Bách khoa toàn thư Việt Nam* cần có sự tham khảo nhiều nguồn tư liệu khác nhau, trong đó địa chí là một trong những nguồn tư liệu đáng chú ý.

3. Nhìn từ phương diện đặc trưng thể loại

Địa chí là công trình mang tính tổng hợp và toàn diện bởi mỗi công trình đều chứa đựng nhiều thông tin tri thức ở các lĩnh vực khác nhau. Các vấn đề được trình bày trong địa chí và bách khoa toàn thư bao gồm cả tri thức về tự nhiên, xã hội và con người. Những tri thức đó bao trùm từ quá khứ cho đến hiện tại. Chính từ tính tổng hợp vốn có nên mỗi công trình địa chí và bách khoa thư sẽ phản ánh được nhiều chuyên ngành khác nhau, cung cấp thông tin tri thức cho nhiều ngành khoa học như: địa lý học, sử học, kinh tế học, văn học, xã hội học, dân tộc học, văn hóa học, v.v... Cho nên các soạn giả tiến hành biên soạn các công trình này phải là người nắm được nhiều tri thức khác nhau của cuộc sống, đồng thời phải là tập thể với nhiều chuyên

gia khác nhau, mỗi chuyên ngành có một số chuyên gia tham gia biên soạn.

Địa chí không chỉ mô tả lại những sự kiện lịch sử đã diễn ra trong đời sống cộng đồng mà còn khảo tả những sự kiện văn hóa theo trật tự thời gian. Người ghi chép địa chí xuất phát từ điểm nhìn thực tại để nhìn về quá khứ của vùng đất, dân tộc. Địa chí còn có nhiệm vụ tổng hợp lại các tri thức theo những chuyên ngành khác nhau. Tính tổng hợp và toàn diện cũng là vấn đề quan trọng đặt ra đối với việc biên soạn bách khoa toàn thư Việt Nam hiện nay. Nhà nghiên cứu địa chí Nguyễn Văn Cẩn nhận định về công trình *Dur địa chí* của Nguyễn Trãi: “Thông qua *Dur địa chí*, chúng ta có thể khai thác được nhiều tư liệu quý giá phục vụ cho hoạt động giáo dục truyền thống văn hóa, lịch sử các ngành nghề thủ công, làng nghề cổ truyền ở địa phương, phục hồi và phát triển các làng nghề truyền thống trong giai đoạn hiện nay. *Dur địa chí* chứa đựng những mơ ước, niềm tâm đắc, sự trăn trở của dân tộc. Tất cả những ý tưởng đó được toát lên từ ngòi bút có tấm lòng của một con người thời đại Nguyễn Trãi” (Nguyễn Văn Cẩn, 2011: 78-79).

Địa chí có tính kế thừa. Các công trình địa chí ghi chép lại những sự kiện đã và đang diễn ra trong cuộc sống, những sự kiện từ quá khứ cho đến hiện tại, do đó các công trình địa chí có tính chất kế tiếp nhau về mặt tư liệu. Địa chí là loại sách công cụ mang tính tư liệu, các công trình địa chí được ghi chép trên cơ sở khách quan, tổng hợp. Địa chí giúp cho đối tượng tiếp nhận được vốn hiểu biết về tự nhiên, xã hội, con người. Lời dẫn của sách *Địa dư các tỉnh Bắc Kỳ* (1926) đã chỉ rõ vai trò của sách địa chí như sau: “Sách địa dư là một khoa học rất cần cho toàn thể quốc dân. Người nước nào cũng phải biết địa dư nước ấy thì

mới biết giang sơn cảnh thế nước mình đã trải qua bao phen gian nan khai phá mới có ngày nay, v.v... Địa dư cần như vậy, mà dân ta còn lắm người chưa biết nước nhà hình thế ra sao, vị trí về đâu, sơn xuyên có những gì, dân cư đông hay vắng, diện tích to hay nhỏ, sản vật nghèo hay giàu, chính trị ra làm sao, v.v...” (Nguyễn Văn Cẩn, 2011: 113). Các công trình địa chí nối tiếp nhau ra đời sẽ cung cấp những tư liệu theo dòng chảy của thời gian. Trong những bối cảnh lịch sử khác nhau của mỗi vùng miền và địa phương lại xuất hiện những công trình địa chí, góp phần phản ánh lịch sử, văn hóa và tự nhiên. Vì thế, các công trình địa chí sau có thể tiếp nhận, kế thừa tư liệu của các công trình địa chí trước. Vấn đề kế thừa tư liệu là một trong những vấn đề quyết định sự thành bại của công trình bách khoa toàn thư Việt Nam.

Địa chí mang tính khách quan. Các công trình địa chí không được mang ý kiến chủ quan của người viết, các tác giả không thiên về đánh giá và phân tích, mà thực hiện nhiệm vụ cung cấp những thông tin một cách chân thực, chính xác. Trong phần tiểu dẫn sách *Địa chí tỉnh Vĩnh Yên* có viết: “Sách địa chí của Việt Nam trước đó đảm bảo tính khách quan và tính tổng hợp rõ nét hơn, nên đậm đà tính nhân văn, nhân bản hơn, mặc dù là những sự mô tả. Hay nói theo góc độ địa lý, sách địa chí của ông cha ta biên soạn ngày trước mô tả rất gãy gọn những đặc điểm đặc thù (tính địa lý) của các vùng lãnh thổ của đất nước - một trong những nhân tố quan trọng cho sự chuyên môn hóa sản xuất và phân công lao động theo lãnh thổ, từ đó xác lập cơ chế quản lý kinh tế - xã hội theo vùng địa lý, v.v...” (Nhiều tác giả, Tập 3, 2012: 958). Nhận định trên cho thấy việc đề cao tính khách quan trong biên soạn các công trình địa chí

ở nước ta. Trong quá trình thực hiện công việc biên soạn bách khoa toàn thư, các soạn giả luôn quán triệt tính khách quan và tính toàn diện, lịch sử cụ thể. Vì thế, để bắt tay vào biên soạn, điều quan trọng là nhìn nhận sự vật hiện tượng như vốn nó tồn tại trong hiện thực cuộc sống; tránh những suy đoán một cách chủ quan. Tất cả các thông tin tri thức cần phải được kiểm chứng; các ghi chép phải phản ánh chân thực bề rộng, chiều sâu của vấn đề khoa học được đặt ra.

4. Nhìn từ nguyên tắc biên soạn

Địa chí trước hết phải là công trình hoàn chỉnh, theo cách nói quen thuộc là ngang không được bỏ sót sự kiện mang tính trọng yếu, dọc không làm đứt mạch vấn đề nhằm tạo dựng nên một trục chính xuyên suốt; xét từ tiêu chí về sự cân đối, hài hòa thì địa chí về diện và điểm phải hợp lý, các trang viết cần đạt được đến độ làm nổi bật trọng điểm, phản ánh những nét đặc trưng cơ bản của sự vật hiện tượng, trình bày có chiều sâu. Đây cũng là một trong những nguyên tắc cơ bản của quá trình thực hiện biên soạn công trình bách khoa toàn thư Việt Nam.

Từ nguyên tắc cơ bản nhất của việc biên soạn các công trình địa chí và bách khoa toàn thư là “phân ngang”, yêu cầu đội ngũ biên soạn phải có các thao tác khoa học nhằm phân loại theo trục ngang, thiết kế các chương mục theo hệ thống thống nhất, có nghĩa là định hình các vấn đề của thể loại theo từng mục, các mục này được trình bày một cách đồng đẳng với nhau, không phân biệt cao thấp, hơn kém về mặt khoa học và văn hóa. Khi bàn về giá trị của sách *Dur địa chí*, tác giả công trình *Tổng tập Dur địa chí Việt Nam* có viết: “Sách *Dur địa chí* gồm 54 mục, trình bày về vị trí địa lý, hình thể núi sông, lịch sử, thổ nhưỡng, đặc sản, một số nghề thủ công truyền thống và tập quán của cư dân các đạo. Một số mục có kèm theo

tên gọi (địa danh) và một số đơn vị hành chính như: phủ, huyện, xã, thôn thuộc mỗi đạo. Đây là quyển sách có giá trị về mặt địa lý học lịch sử, đã được nhiều nhà văn hóa, khoa học và sử học trong suốt hơn 6 thế kỷ qua (kể từ khi sách được biên soạn xong (năm 1435) đến nay đánh giá cao” (Nhiều tác giả, Tập 1, 2012: 550). Việc phân loại theo trục ngang chính là khâu thiết kế các chương mục, từ đó sẽ tiến hành phân tích chi tiết kết cấu khung. Chỉ khi nào định dạng được kết cấu khung mới bắt đầu tiến hành viết nội dung cụ thể của từng vấn đề. Đây là nguyên tắc cơ bản trong việc định hình cấu trúc vĩ mô của bách khoa toàn thư.

Quá trình viết nội dung các công trình địa chí được trình bày theo lối “viết dọc”, đó là trình bày một quá trình phát triển sự vật, hiện tượng. Một nguyên tắc cơ bản của việc trình bày theo trục dọc là phải thuật lại quá trình vận động, phát triển của sự vật, hiện tượng từ quá khứ cho đến hiện tại - tức là nhìn nhận nó trong cái nhìn động và mở. Trình bày sự vật, hiện tượng từ lúc khởi đầu, quá trình biến đổi cho đến thời điểm ghi chép hay còn gọi là mốc thời gian cuối cùng. Trên thực tế, các vấn đề thuộc nội dung địa chí sẽ trở thành những bộ phận, chuyên ngành cấu thành một công trình hoàn chỉnh, các vấn đề khi được trình bày theo trục dọc sẽ góp phần làm sáng tỏ quá trình phát triển, biến đổi của các sự vật, hiện tượng. Vấn đề này có giá trị tham khảo cho việc xây dựng cấu trúc vĩ mô của mục từ trong công trình bách khoa toàn thư.

Các soạn giả trong quá trình biên soạn địa chí cũng luôn lưu ý đến việc sự vật, hiện tượng tự nhiên - xã hội đều có mối liên hệ, tác động lẫn nhau. Vì vậy, khi ghi chép phải đảm bảo phản ánh được bản chất của chúng, nhìn nhận trong mối quan hệ cái chung ở phương diện quốc gia và

cái riêng đối với mỗi địa phương. Khi biên soạn địa chí, nhà biên soạn cũng cần đặt các sự vật, hiện tượng trong một quá trình vận động và phát triển, nhìn nhận nó trong một chỉnh thể trọn vẹn. Do chức năng của địa chí là ghi chép lại một cách trung thực các thông tin tri thức về một vùng đất, địa phương cho nên chủ yếu là phải mô tả, phân loại. Đây cũng là vấn đề quan trọng đối với bách khoa toàn thư Việt Nam, bởi một nguyên tắc cơ bản khi trình bày công trình bách khoa thư là viết theo văn phong giản dị, dễ đọc, dễ hiểu để mang đến những thông tin tri thức chân thực về mỗi địa phương, hoặc lĩnh vực nào đó của quốc gia, dân tộc.

Các công trình địa chí phản ánh trí tuệ, tài năng của người biên soạn, và cũng thể hiện bao quát các tri thức đương thời. Với những giá trị có được, các tác phẩm dư địa chí của Việt Nam đã góp phần để lại cho văn hóa dân tộc một di sản thư tịch đồ sộ. Về chữ viết, các tác phẩm dư địa chí của nước ta trước năm 1945 được viết bằng chữ Hán, chữ Nôm hoặc bằng tiếng Pháp; chủ yếu sử dụng phương pháp khảo sát thực địa, chú giải, ghi chép tổng hợp,... Về chất lượng tác phẩm, hầu hết các tác phẩm được viết ra một cách nghiêm túc, cẩn trọng, đáng tin cậy về các thông tin tri thức, đảm bảo nhu cầu tra cứu và tìm hiểu của cộng đồng. Về cách làm sách, các tác phẩm địa chí từ xưa đến nay luôn phải đảm bảo kết cấu chặt chẽ, hoàn chỉnh. Đa số các tác phẩm đều có bài tựa nói rõ mục đích soạn sách, phương pháp biên soạn, mục lục chi tiết, tên, tên hiệu, nơi viết, ngày tháng năm viết.

Các vấn đề, chủ đề được đề cập đến trong các công trình dư địa chí đa phần là khá lớn, có những vấn đề được trình bày ở nhiều quyển, nhiều chương khác nhau. Các

mục, các vấn đề được trình bày theo kết cấu tầng bậc rõ ràng và được hệ thống hóa một cách thống nhất, xuyên suốt từ đầu đến cuối của bộ sách. Đây cũng là một trong các nguyên tắc nổi bật và là yêu cầu bắt buộc đối với cấu trúc của bất kỳ một bộ bách khoa toàn thư nào. Ngoài ra, các vấn đề được trình bày trong các công trình dư địa chí đều chặt chẽ, thấu đáo và có dung lượng lớn về tri thức. Vì thế, khi tiếp nhận những bộ sách này, bên cạnh việc nhận thức và lĩnh hội được những tri thức cơ bản về tự nhiên, xã hội và con người trong lịch sử dân tộc Việt Nam qua các triều đại, chúng ta còn học hỏi phương pháp làm việc khoa học, nhất quán của các tác giả.

Trong số các công trình địa chí ở Việt Nam, có một số bộ sách mang tính chất của bách khoa thư tổng hợp như *An Nam chí lược*, *Dư địa chí*, *Đại Nam nhất thống chí*, *Lịch triều hiến chương loại chí*, v.v... Một số khác lại mang tính chất của bộ sách bách khoa thư địa phương, số còn lại mang tính chất của bách khoa thư ngành và chuyên ngành. Đúng như nhận định của nhóm biên dịch trong lời giới thiệu về bộ sách *Lịch triều hiến chương loại chí*: “Trong kho tàng thư tịch Việt Nam, nếu trước kia chưa có bách khoa toàn thư, thì phải nhận rằng *Lịch triều hiến chương loại chí* là bộ bách khoa toàn thư đầu tiên của Việt Nam. *Lịch triều hiến chương loại chí* là cả một kho tài liệu cần thiết cho công tác nghiên cứu và xây dựng các khoa học xã hội” (Phan Huy Chú, 1960: 8). Nhận định này đã nêu bật tầm vóc, giá trị và ý nghĩa của bộ sách *Lịch triều hiến chương loại chí* trong khoa học xã hội Việt Nam.

Xuất phát từ việc khảo sát những công trình địa chí từ cổ trung đại đến nay ở Việt Nam, có thể nhận thấy một số nội dung cơ bản của các bộ địa chí (quốc chí, địa phương

chí) bao gồm: vị trí địa lý, các vấn đề về địa giới, lãnh thổ, địa chất, tài nguyên, động thực vật, địa lý hành chính; nhân chủng, tộc người, dân cư, hệ thống chính trị, pháp luật, quốc phòng, an ninh, ngoại giao, kinh tế, lịch sử, văn hóa, văn học nghệ thuật, ngôn ngữ, tư tưởng, tôn giáo, tín ngưỡng, giáo dục, khoa học và công nghệ, y dược, giao thông... Đó cũng chính là những vấn đề mà bách khoa toàn thư quan tâm.

Lời kết

Địa chí là một loại sách ghi chép, tổng kết những vốn tri thức về các phương diện tự nhiên, xã hội và con người ở các vùng miền, địa phương. Các loại hình địa chí với bản chất, đặc trưng, nguyên tắc biên soạn đặc thù đã mang lại giá trị tham khảo đối với việc biên soạn bách khoa thư, đó là việc cung cấp thông tin tri thức, quan điểm học thuật, tư tưởng chính trị, phương pháp biên soạn... Bộ *Bách khoa toàn thư Việt Nam* đang được triển khai hiện nay là công cụ đắc dụng trong việc lưu giữ và phát huy các giá trị tinh hoa tri thức của nước ta. Công việc biên soạn bộ *Bách khoa toàn thư Việt Nam* đảm bảo việc tổng hợp, xây dựng hệ thống tri thức theo các chuyên ngành một cách khoa học, chặt chẽ, khách quan. Các công trình địa chí góp phần không nhỏ vào việc cung cấp thông tin tri thức cho các lĩnh vực này. Chính vì vậy,

trong quá trình xây dựng, biên soạn các công trình bách khoa thư nói chung và *Bách khoa toàn thư Việt Nam* nói riêng, các soạn giả trên cơ sở tìm hiểu, khảo cứu địa chí có thể có cái nhìn tham chiếu, vận dụng vào việc thực hiện biên soạn một cách hiệu quả theo những nguyên tắc của bách khoa thư. Điều này có giá trị cả về mặt lý luận và thực tiễn □

Tài liệu tham khảo

1. Đào Duy Anh (2009), *Hán Việt từ điển giản yếu*, Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
2. Nguyễn Văn Cẩn (2011), *Địa chí văn hóa Việt Nam - Giáo trình dùng cho sinh viên đại học và cao đẳng các ngành văn hóa*, Nxb. Lao động, Hà Nội.
3. Phan Huy Chú (1960), *Lịch triều hiến chương loại chí*, Tập 1, Nxb. Sử học, Hà Nội.
4. Trần Nghĩa, *Tổng luận về “Địa chí Quảng Ngãi”*, https://www.quangngai.gov.vn/userfiles/file/dudiachiquangngai/PHAN_MO_DAU/TONG_LUAN.htm
5. Nhiều tác giả (2012), *Tổng tập Dư địa chí Việt Nam*, Tập 1 - Quốc chí, Nxb. Thanh niên, Hà Nội.
6. Nhiều tác giả (2012), *Tổng tập Dư địa chí Việt Nam*, Tập 3 - Phương chí, Nxb. Thanh niên, Hà Nội.